

II. УНІВЕРСИТЕТСЬКА АВТОНОМІЯ Й АКАДЕМІЧНА СВОБОДА ЯК ПРІОРИТЕТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ

Василь Фазан

ПРОСВІТНИЦЬКО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКИХ ЧЕНЦІВ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У XVIII СТ.

Актуальність. Сучасні глобалізаційні процеси вмотивовують утворення світової освітньої мережі, визначають роль освіти як одного із основоположних факторів розвитку суспільства. Перспективним структурним складником національної системи освіти виступає просвітницько-педагогічна діяльність Києво - Печерських ченців у XVIII ст.

До окремих аспектів вивчення просвітництва Православної Церкви досліджуваного періоду зверталися сучасні вчені: М. Євтух, доводячи необхідність синтезу національних загальнолюдських цінностей, шанобливого ставлення до рідної культури, мови, релігії; В. Пашенко, вивчаючи виховання молоді засобами християнської етики в системі міжконфесійних стосунків. Але ніхто з вищезазначених науковців не досліджував просвітницько-педагогічну діяльність печерських ченців на українських землях у XVIII ст.

Мета дослідження полягає у проведенні аналізу просвітницько-педагогічної діяльності Києво-Печерських ченців на території України у XVIII ст.

Основний зміст. Вихованці Академії, що прийняли постриг у Лаврі, відіграли значну роль у становленні й налагодженні успішної діяльності академічних філій – колегій у Чернігові, Харкові, Переяславі.

Засновником Чернігівської колегії вважається вихованець Київської академії і постриженець Печерського монастиря Іоан Максимович, на той час уже Чернігівський архієпископ (1697 – 1712). З рукописних пам'яток Чернігівської духовної семінарії видно, що в 1708 р. колегія носила назву “колегії архієпископа Максимовича Чернігівського”, або Олімпу Чернігівського – на честь свого засновника. При відсутності приміщення колегія спочатку знаходилася в дзвіниці Чернігівського Борисоглібського монастиря, тому найпершою турботою Іоана Максимовича було забезпечення сприятливих умов для діяльності новоствореного учбового закладу. Як свідчать документи, 1699 р. жителька м. Чернігова Тетяна Єзефиха продала архієпископу двір із будинком неподалік Борисоглібського монастиря; у березні 1701 р. гетьман Іван Мазепа на прохання Іоана Максимовича підтвердив універсал на володіння Руднею Неданчицькою “для допомоги внонь фундующейся в

Чернигове каменній зvonниці". Того ж року архієрей придбав ще кілька маєтків на користь новоствореної колегії, що дало змогу побудувати для неї в 1705 р. нове кам'яне приміщення - в храмі святителя Іоанна Богослова [4, с. 126].

Опікуючись зовнішнім благоустроєм колегії, Іоан Максимович також турбувався налагодженням учбового процесу, облаштував монастирське книгосховище, збагативши його особистими книгами й рукописами. Принагідно додамо, що видатний культурний діяч не раз присвячував свої твори улюбленим, як називав він колегію, "Чернігівським Афінам".

Висвячений у 1735 р. на Чернігівського архієпископа Іларіон Роголевський також опікувався найголовнішим у його єпархії учбовим закладом. Свідченням цього є складене за його участі "Собраніє Девы Богородицы" і синодик для запису пожертвувань на колегію, заведений у 1737 р [4, с. 92].

До 1749 р. предмети в колегії викладалися тільки по риторику. Педагогами були переважно київські академісти, причому особливо цінували викладачів, котрі пройшли повний курс навчання в Києві.

Певних свідчень про викладання лаврського чернецтва в Чернігівській колегії недостатньо. Ймовірно, що вчителями могли бути у 20-х роках XVIII ст. вихованці Академії Йосип Волянський і Гедеон Онискевич, котрі прийняли постриг у Лаврі, а згодом були висвячені на ієродиякона Чернігівським архієпископом Іродіоном Жураховським (відповідно в 1723 і 1727 рр.) [9, с. 210]. У 1768 р. Лавра направила в Чернігів "к учительской в тамошней коллегии должности" ієромонаха Гедеона, якого в наступному році змінив ієромонах Нектарій [9, с. 211]. У 1798 р., коли колегія була вже перетворена в духовну семінарію, її очолив Феофан Шиянов-Чернявський, колишній працівник лаврської друкарні [1, с. 207].

Просвітницький центр Слобожанщини - Харківська колегія - веде свій початок від архієрейської школи, створеної в 1722 р. у м. Белгороді місцевим єпископом із вихованців Київської академії Єпифанієм Тихорським. У 1726 р. за сприяння відомого мецената, правителя Белгородської провінції князя М. М. Голіцина школу було переміщено в м. Харків і реформовано в колегію з повним курсом наук. Як видно з устрою і програми, колегія багато в чому нагадувала Київську академію. За аналогією до Києво-Братського монастиря отримав назву училищного і Харківський Покровський монастир, де розмістилася Харківська колегія [3, с. 49]. Окрім того, Київська академія постачала свою філію викладачами і студентами, чим забезпечувався постійний зв'язок обох учбових закладів.

Відчуваючи постійну потребу у викладачах, єпископ Єпифаній Тихорський виклопотав у лютому 1722 р. дозвіл Синоду приймати для викладання в колегії освічених ченців з монастирів Київської єпархії. У числі перших у Харкові з'являється печерський ієродиякон Гавриїл Краснопольський, котрому доручили 23 учні й викладання піітики, а в наступному, 1728 р., єпископ Єпифаній Тихорський висвятив його в сан ієромонаха [3, с. 114]. Можна припустити, що в цей час також викладали в колегії Наркіс Армашенко, Саватій Онискевич і Геннадій Дробецький, висвячені Єпифанієм Тихорським на ієромонахів у 1727, 1727 і 1732 роках [3, с. 117]. Зокрема, на користь твердження, що уродженець м. Харкова Геннадій Дробецький викладав у

своїй рідній місцевості, свідчить та обставина, що в 1735 р., перед смертю, він заповідав Харківському училищному монастирю свої маєтки [3, с. 202].

24 липня 1728 р. князь М. Голіцин, меценат Харківської колегії, особисто звернувся до печерського архімандрита Іоанікія Сенютовича з проханням направити для роботи в новоствореній Харківській колегії “обретающихся в святой печерской киевской лавре из трех персон, кого вы за благо изберете - брата вашего, или Негребецкого, или Платона Малиновского. Того ради я вашу превелебность, яко давнего моего благодетеля, прошу из оных приказать отправить, дабы та зачатая школа чрез и ваше старание не оставлена была” [3, с. 215]. Як відомо, у Харків поїхав Платон Малиновський, переведений із префектів Московської академії, і пробув там до 1729 р., поступово відкриваючи класи до богословського включно. Посівши в 1729 р. посаду викладача богослов'я, Малиновський одночасно був ректором школи, однак очолював її недовго: в наступному, 1730 р., його призначили членом Синоду. Плідне перебування Платона Малиновського в Харкові засвідчують прочитані ним богословські курси [3, с. 217].

Маючи добру матеріальну базу і впливову підтримку, Харківська колегія вже на початку 1729 р. налічувала понад 500 студентів. У 1731 р. у ній було, крім ректора, 6 викладачів, у тому числі Йосип Занкевич з лаврської братії. З ігуменів Краснокутського монастиря він у 1730 р. став префектом колегії і архімандритом Харківського Преображенського монастиря. Перебування Занкевича в Харкові обмежується 1736 р., коли його було засуджено й заслано до Сибіру [3, с. 252].

У 1746 р. на викладацьку роботу в Харків прибув лаврський ієромонах Арсеній Піонтницький, про що свідчить запис в іменній відомості ченців, що вибули з Лаври в 1746 р.: “Иеромонах Арсеній Пионтницкий по указу Синода к преосвященному Рафаилу митрополиту Киевскому присланному для преподавания философии в Покровской Харьковской училищный монастырь отправлен” [3, с. 270]. За викликом Синоду в Харкові опинився і Костянтин Бродський. У 1753 р. його призначили викладачем богослов'я і ректором Харківської колегії. Одночасно він був архімандритом Харківського Покровського монастиря і в цьому сані помер у 1763 р. [2, с. 116].

Багато уваги Харківській колегії приділяв також Аггей Колосовський, висвячений на єпископа Білгородського й Обоянського (1774 – 1786 рр.). Зокрема, при ньому в колегії вперше введено богослужіння не латинською, а російською мовою. Для успішної діяльності колегії потрібні були книги. Тому надзвичайно цінним надбанням для неї стала бібліотека Стефана Яворського, передана в 40-х рр. XVIII ст. з Ніжинського Богородичного Назарета на прохання його колишнього архімандрита, а згодом засновника Харківської колегії Єпифанія Тихорського. Вказуючи, що книги в Ніжині “в бочках сохраненніе напрасно лежат и портятся”, а “монахи простаки тамошние нежинские никакого пожитку с тех книг не приемлют”, Єпифаній виклопотав дозвіл Синоду на передачу книг у розпорядження колегії, однак з усієї кількості книг (понад 600) у Харків попала тільки половина [3, с. 280].

Переяславська колегія [1738 р.] також заснована одним із представників лаврської братії, вихованцем Київської академії Переяславським єпископом Арсенієм Берло (1733 – 1744). Справу створення в Переяславі училища Арсеній задумав давно. У 1737 р. він почав збирати у своїй єпархії дані щодо кількості

дітей священників і причетників, які б могли ввійти до складу майбутньої школи [5, с. 97]. Одночасно вирішувалася проблема з приміщенням, у чому значну допомогу Переяславу надав архімандрит Києво-Печерської лаври Іларіон Негребецький. У листі до Золотоноського протопопа з проханням виділити 15 підвод для влаштування учбового закладу Арсеній Берло писав: "...намерены мы сего лета, при доме нашем (тобто в Переяславському Вознесенському монастирі) устроить училище, на которое,... о. Иларион Негребецкий, Киево-Печерския Лавры архимандрит, с братією соблаговолил подарити четыре хаты, за рекою (Трубежем) стоячія, якія хаты к катедре нашей в скорости были б перевезены, со всея епархії нашей определили мы выстачить подвод 50... В тех же училищах як даст Бог устроить, священническія и церковно - причетническія дети святаго ученія имеют обучатися, что будет к большей славе и прославленію имени Божія, к пользе же отечества" [5, с. 114]. Одночасно єпископ Арсеній продумав і матеріальне забезпечення свого закладу. Для цього 6 травня 1738 р. він видав єпархіальний указ, який зобов'язував протопопів скласти точні описи церковних маєтків, зазначивши прибутки духовенства, і визначити внесок кожного приходу (в коштах і продуктах) на утримання училища [5, с. 120]. У червні 1738 р. Арсеній Берло доповідав Синоду, що "при доме де архіерейском училища уже заложены и ученики на російском языке граммате и писать обучаются", а 9 листопада 1739 р. сповіщав про призначення викладачами в Переяславську колегію трьох священників з вихованців Київської академії, які "на особливом его Преосвященства трактаменте будучи содержаны и консоляцією удоволены, с охотою должность учительскую исполняют" [5, с. 122].

Зазначимо, що на 1738 р. у колегії вже навчалось 123 учні. Оскільки викладачів для такої кількості учнів не вистачало, єпископ у 1743 р. знову звертається до печерського архімандрита Тимофія Щербацького з проханням вислати двох освічених ченців для викладання піітики й риторики в Переяславській школі [5, с. 126]. Цілком ймовірно, що Лавра не відмовила архієрею зі своїх постриженців у цьому проханні, хоча певних свідчень щодо педагогічної діяльності лаврських діячів у Переяславі не збереглося.

Цікаво, що, вкладаючи у створене училище всі свої особисті кошти, Арсеній Берло не забував і Києво-Печерську Лавру, з керівництвом якої так тісно співпрацював у влаштуванні колегії. У 1741 р. він пожертвував Лаврі тисячу червінців на позолоту лаврської дзвіниці, а також великі срібно - позолочені паникадила. У свою чергу Лавра вшанувала пам'ять свого благодійника портретом, котрий довгий час знаходився в монастирській бібліотеці. У контексті просвітницької діяльності Києво-Печерської Лаври на території українських земель потрібно вказати також на мережу шкіл у лаврських вотчинах, що давали учням початкову освіту. Зокрема, ще Петром Могилою була відкрита школа для підготовки учнів до вступу в Київську колегію в м. Вінниці, яка належала Печерському монастирю. Її ректором був, як припускає М. Петров, Софроній Почаський – з 1632 до 1638 р. [8, с. 68]. Наполегливо відстоюючи своє право на існування проти спроб польського короля Володислава IV закрити православний учбовий заклад, Вінницька школа - колегія діяла до 1639 р., коли була переведена Петром Могилою до м. Гощі на Волині. Тоді ж власниця містечка, смоленська каштелянка, княжна Раїна Соломорецька, фундувала при церкві Архистратига Михаїла чоловічий

монастир, віддавши його у відомство Київського братства з тим, щоб при монастирі була відкрита школа “для викладів свобідних наук дітям шляхти і простого народу” [8, с. 70]. Ректорами Гойської колегії послідовно були, як і згаданий вище Софроній Почаський, вихідці з лаврського братства – Ігнатій Оксенович-Старушич (1639 - 1640) , Інокентій Гізель (1640 – 1641) та ін.[8, с. 71]. Проіснувавши до 1672 р., коли під час турецьких нападів монастир знищила пожежа, Гойська колегія залишила по собі високу оцінку Касіана Саковича, на той час - римо-католицького письменника, котрий у 1642 р. твердив, дорікаючи уніатам: “Что ваши училища? Они ничего не значат не только пред латинскими, но и пред училищами Петра Могилы, Киевским и Гойским” [8, с. 73].

Подібна школа для підготовки учнів до вступу в Київську академію знаходилася пізніше в одному з приписних до Лаври монастирів – Дятловицькому, про що свідчать дані лаврського архіву. Так, у серпні 1763 р. ієромонах вказаного монастиря Іуст клопотався перед печерським архімандритом про переміщення його в Київ, вказуючи: “Я нижайшій имею оставшихся в осиротелости двоих синов, из коих один находясь при мне в Дятеловицком монастыре русской грамоти и писанія русского и латинского изучился, а следует отдал уже в Академію Кіевскую для изученія латинскаго языка, а другого тоже надлежит по должности родительской пристойним воспитовать наставленіем, дабы она діти той времени возраста своего напрасно не иждивали...” [1, с. 230]. Слід зазначити, що школа, де навчали не тільки “русской грамоти”, а й початків латинської мови, мала досить високий рівень.

Важливим свідченням поширення вихідцями з печерського чернецтва просвітницьких ідей на території Гетьманщини може бути також діяльність Стефана Яворського, котрий почав свою духовну службу в стінах Лаври. Маючи впливове становище в Російській державі, він активно допомагав своїм землякам в отриманні вищих ієрархічних посад, у тому числі і стосовно Київської митрополії. Зокрема, за його підтримки став Київським митрополитом Іоасаф Кроковський, Чернігівським архієпископом – Іоан Максимович, отримала підтвердження статусу вищого учбового закладу Київська академія. Листуючись із Москви з українськими церковними й державними діячами – згаданим Іоаном Максимовичем, Чернігівським архієпископом Антонієм Стаховським, гетьманом Іваном Мазепою – Стефан Яворський був добре обізнаний із станом політичних і культурних подій на Україні, клопотався про видання там (зокрема, в Чернігові) своїх творів, висловлював бажання усамітнитися в одній з українських обителей для науково-літературної праці [6, с. 12]. Однак особливо важливо, що місцеблюститель патріаршого престолу, митрополит Рязанський і Муромський Стефан Яворський дбав про заснування нових учбових закладів передусім на своїх рідних українських землях.

Створивши за власний кошт монастир у Ніжині в честь Благовіщення Пресвятої Богородиці (“Богородичний Назарет”), що вважав справою всього життя, і висвятивши в 1714 р. архімандритом лаврського намісника Модеста Ільницького, Стефан Яворський мав намір заснувати у ньому школу на зразок західноєвропейських колегій [6, с. 20]. З метою її забезпечення необхідною літературою Яворський вирішив передати Ніжинському монастирю свій найцінніший спадок - колекцію книг, зібраних ним протягом життя, основну

частину якої склала вивезена з Риму бібліотека Палладія Роговського (не менше 500 творів) [6, с. 23]. Частину з них Стефан передав у Ніжин ще за життя через ігумена Єпифанія Тихорського. У жовтні 1721 р. Яворський склав заповіт – “тестамент”, у якому заповідав решту книг також Ніжинському монастирю, при цьому дав детальні вказівки щодо зберігання книг, зазначивши, що за їх розтрату винуватця чекає прокляття. Каталог супроводжувався зворушливим віршем латинською мовою, який свідчив про особливо ніжне ставлення автора до книг.

На жаль, доля бібліотеки Стефана Яворського склалася зовсім не так, як хотів її власник. Омріяна ним школа так і не була створена, а через кілька років після смерті місцеблюстителя патріаршого престолу Синод позбавив Ніжинський монастир книг і коштів, відведених йому заповітом Яворського. Все ж книги визначного діяча стали цінним надбанням для інших просвітницьких закладів України: більшість книг з бібліотеки Яворського отримала в 1731 р. Харківська колегія, а 11 книг відійшло в бібліотеку Києво-Печерської лаври, звідки їх колись узяв завзятий книголюб [6, с. 58, 60].

Висновки. Отже, заснування і становлення колегій у Харкові, Чернігові, Переяславі, Вінниці й Гощі, спроба Стефана Яворського створити учбовий заклад європейського типу в Ніжині, успішну діяльність якого мала забезпечити унікальна бібліотека вченого, переконливо свідчить про вагомую роль діячів Києво-Печерської лаври в поширенні освіти на українських землях.

Список використаної літератури

1. Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. – Отд. II (1721-1795) / Под ред. Н. И. Петрова: В 5 тт. - К. : Тип. КПЛ, 1908. – 540 с.
2. *Аскоченский Д.* Киев с древнейшим его училищем, Академиею. / Д. Аскоченский. -- К. : Тип. КПЛ, 1856. Ч. 1, 2. – 566 с.
3. Историко-статистическое описание Харьковской епархии: в 5 кн. – Харьков, 1858.
4. Историко-статистическое описание Черниговской епархии: в 6 кн. – Чернигов, 1874.
5. *Лазаревский А.* Прошлое Переяславской духовной семинарии / А. Лазарев – К. : Тип. КПЛ, 1909. – 426 с.
6. *Маслов С. И.* Библиотека Стефана Яворского. / С. И. Маслов – К. : Тип. КПЛ, 1914. – 66 с.
7. Описание рукописных собраний, находящихся в г. Киеве / под ред. Н. И. Петрова : Вып. 1.– М. 1896 – 1904. – 321 с.
8. *Петров Н.И.* Роль Киевской Академии в развитии духовных школ России. / Н. И. Петров – К. : Тип. КПЛ, 1904. – 110 с.
9. *Титов Ф. И.* К истории Киевской духовной академии. Воспитанники Академии на службе в Киево-Печерской Лавре в связи с биографией Софрония Тернавиота / Ф. И. Титов // Труды Киевской духовной академии за 1911 г. -- К. : Тип. КПЛ, 1911. Кн. 6. – С. 196 – 250.